

**Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сум
“Тахилагт Мандаа Өшгөг” ЗГБХ нөхөрлөл**

**“ТАХИЛГАТ МАНДАА-ӨШГӨГ” АГНУУРЫН
БҮС НУТГИЙН НАРИЙВЧИЛСАН АГНУУР
ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ**

2014 он

АГУУЛГА

ОРШИЛ

I. ХЭЭРИЙН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНД ХАМРАГДСАН НУТАГ, АРГА ЗҮЙ, ХЭРЭГЛЭХҮҮН

1.1. Судалгаанд хамрагдсан нутгийн байгаль, цаг уурын онцлог

1.2. Арга зүй, хэрэглэхүүн

1.3. Агнуурын бүс нутгийн товч танилцуулга

II. АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ, ЭКОЛОГИ, БИОЛОГИ, “ТАХИЛГАТ МАНДАА-ӨШГӨГ” АГНУУРЫН БҮС НУТАГТ ХИЙСЭН СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮР ДҮН

2.1. “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины

(*Ovis ammon*) тархац, байршил, тоо толгой, сүргийн бүтэц

III. АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ НӨӨЦӨД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

3.1. Байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

3.2. Хүний үйл ажиллагааны нөлөөлөл

IV. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫГ ХАМГААЛАХ, ЗОХИСТОЙ АШИГЛАХ МЕНЕЖМЕНТИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

ДҮГНЭЛТ

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

АШИГЛАСАН БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ

ОРШИЛ

Монгол улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийн “Байгалийн нөөцийг тогтоож, эдийн засгийн үнэлгээ хийсний үндсэн дээр тэдгээрийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх механизмыг бүрдүүлнэ” гэсэн заалт болон Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлогын “Ан, амьтны тоо байршил, агнуурын нөөцийг нь судалж экологи-эдийн засгийн үнэлгээний үндсэн дээр аж ахуйн ач холбогдол, ашиглалтын хэлбэр, зохион байгуулалтыг нь бүсчлэн тогтоож, хэвийн өсөлт үржилтийг нь алдагдуулалгүй зохистой ашиглана” гэсэн заалтыг хэрэгжүүлэхэд агнуур зохион байгуулалтын үндэслэлийг боловсруулах ажил гол үүрэг гүйцэтгэнэ.

Өвөрхангай аймгийн агнуурын ач холбогдолтой амьтдын өнөөгийн тоо толгой, тархац байршил, нүүдэл шилжилтийн талаар судлаж, шинэ мэдээгээр баяжуулан цаашдын хамгааллын менежментэд ашиглах, ан агнуурын хуулинд заасны дагуу зарим хөхтөн амьтдын бодит нөөцөд тулгуурласан ашиглалтыг бий болгох зорилгоор тус аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын судалгааг 2011 онд хийж гүйцэтгэсэн байна.

Энэхүү ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын тайлан мэдээнд түшиглэн Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сумын “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтыг байгаль орчны мэргэжлийн байгууллага болох “Амьтан асралт” ХХК-н 2013 онд хийж гүйцэтгэсэн байдаг.

Тус аймгийн Нарийнтээл сумын Баянтээг багын “*Тахилгат Мандаа Өшгөг*” ЗГБХ нөхөрлөлийн захиалгаар “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт аргаль хонины нарийвчилсан тоо толгой, сүргийн бүтэц, төллөлт, төлжилтийн хувь хэмжээ тогтоох, агнуурын бүс нутгийн хил хязгаар, хилийн цэсийг нарийвчлан тогтоох, нөхөрлөлийн гишүүдийг чадвахжуулах сургалт, сурталчилгааны ажлыг зохион байгуулах зорилгоор байгаль орчны мэргэжлийн байгууллага болох “Уламжлалт ав” ХХК хамтран ажиллах гэрээ байгуулан энэхүү ажлыг хийж гүйцэтгэсэн болно. Уг нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааны зорилго нь тус нутагт тархсан аргаль хонины тархац байршил, нөөцийн судалгаа явуулж, бодит нөөц дээр тулгуурласан ашиглалтыг бий болгох, менежментийн төлөвлөгөөг сайжруулан засахад шаардлагатай мэдээллийн санг бий болгоход оршино.

I. ХЭЭРИЙН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНД ХАМРАГДСАН НУТАГ, АРГА ЗҮЙ, ХЭРЭГЛЭХҮҮН

1.1. Судалгаанд хамрагдсан нутгийн байгаль, цаг уурын онцлог

Өвөрхангай аймаг: Монгол Улсын газар зүйн хүйс-төв цэг нь Өвөрхангай аймгийн Бүрд сумын Онгон хэмээх уулын өвөрт байдаг. Нутгийн хойд хэсэгт Хангайн нурууны салбар уулс, төв хэсгээр нь хөндийн тал, өмнө хэсгээр нь Алтай нурууны салбар уулс, элсэрхэг тал хээрийн нутагтай (Зураг 1).

Тус аймгийн нутаг газар зүйн 3 бүсийг хамрах тул байгалийн үлэмж их баялагтай. Хангайн нурууны Хятруун, Битүүт, Монгол Алтайн нурууны Бага богд, Мянган ямаат зэрэг далайн түвшнээс дээш 2000-3590 м өндөрт өргөгдсөн сүрлэг уул, нурууд оршдог. Мөн 24 метрийн өндрөөс буух Орхон голын “Улаан цутгалан”, далайн түвшнээс дээш 2500 метрийн өндөрт орших байгалийн өвөрмөц тогтоц бүхий үзэсгэлэнт Хүйсийн найман нуур болон “Тамчийн ёл хад” зэрэг сонин сайхнаараа гайхагдсан газар тус аймагт олон байдаг. Арвайхээр, Шагж, Долоодой, Хонгор, Гучингийн тал болон Орхоны хөндий зэрэг тэгш уудам талууд бий.

Өвөрхангай аймгийн хойд хэсэг нь Хангайн нурууны өвөрийн уулархаг, өмнөд хэсэг нь тал хөндий бөгөөд Бага богд, Арц богд уулууд оршдог. Нутгийн төв ба зүүн хойд хэсгээр эртний төрмөлийн эриний элсэн чулуу, занар, баруун урд хэсгээр нь дээд цэрдийн галавын хурдас их тархжээ. Нүүрс (Баянтээг), болон барилгын материалын баялаг бий.

Өвөрхангай аймгийн нутгаар Орхон, Онги, Таац, Ар агуй зэрэг том голууд урсах бөгөөд Улаан цутгалан, Найман нуур, Таацын Цагаан нуур зэрэг нууруудтай. Хужиртын, Могойт, Хятруун, Хүрэмтийн, Таац, Мөстийн, Хүрэн хад, Хорхой түрүү, Тахийн гэхчлэн рашаан ус олон бий.

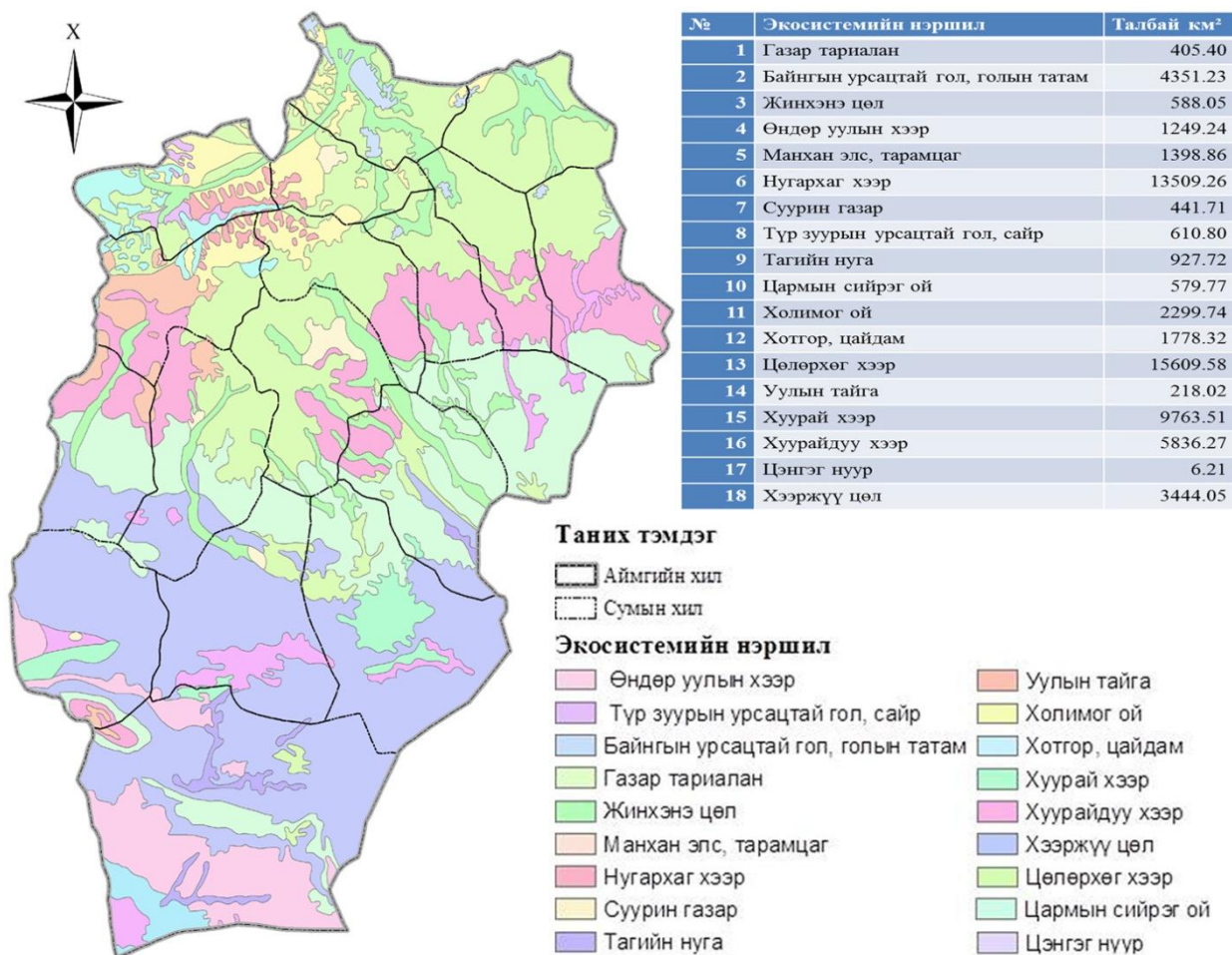
Геологи, хайгуулын судалгааны материалаас үзэхэд тус аймгийн нутагт сул шороон алтны 4 орд, 10 илрэл, ховор металлын 9, өнгөт болон холимог металлын 4, төмрийн 2, эрдэс будгийн 4, барилгын материалын 12, давсны 1 орд илэрсэн байна.

Аймгийн нутгийн хойд хэсэгт уулын хар шороон хөрс, зүүн хэсгээр нь хээрийн хүрэн хөрс, өмнө захаар нь говийн саарал хөрс, элсэнцэр хөрс тархжээ. Нутгийн хойд

хэсэгт хангайн их хөвч, тайга, зүүн хэсгээр хээрийн бүсийн, өмнө хэсгээр говийн ургамал тархжээ. Энэ аймгийн нутагт ой, тайгаас эхлээд говийн ховор амьтад амьдарна.

Хангайд буга, бор гөрөөс, тал хээрт үнэг, чоно, хярс, мануул, говьд аргаль, янгир, цагаан зээр, хар сүүлт, хойлог зэрэг ан амьтан элбэгтэй бөгөөд дэлхийн улаан номонд бичигдсэн дархан цаазат хулан, ирвэс ч байдаг.

Зураг 1. Өвөрхангай аймгийн экосистем

Нарийнтээл сум: Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сум нь 1931 онд байгуулагдсан, хуучнаар Сайн ноён хан аймгийн Хан хөгшний хошуунд хамаарагддаг байсан байна.

Одоогоор Нарийнтээл сум нь Шарга, Баянтээг, Өндөрхөмөг, Цагаан-овоо гэсэн 4 багийн нийт 1008 өрх, 3653 хүн амтай. Хүн амын тоогоор Өвөрхангай аймгийн 19 сумаас эхнээсээ 10-д, газар нутгийн хэмжээгээр 9-д ордог. Тус сум нь Улаанбаатар хотоос 556 км, аймгийн төвөөс 135 км, баруун талаараа Баянхонгор аймгийн Өлзийт, хойт талаараа

өөрийн аймгийн Уянга, зүүн талаараа Хайрхандулаан, урд талаараа Баруунбаянулаан сумтай хиллэдэг.

Тус сум нь Өвөрхангай аймгийн хамгийн баруун (Зураг 2) захын сум бөгөөд нийт хүн амын 24.7 хувь нь сумын төвд, бусад нь хөдөөгийн багуудад амьдардаг. Тус сумын төвд Өвөрхангай аймгийн баруун бүсийн болон Баянхонгор аймгийн зарим сумдыг өвс тэжээлээр хангах зориулалттай Улсын нөөцийн цэг, 2-р багийн төвд Өвөрхангай, Баянхонгор аймгуудын нүүрсний хэрэгцээг хангадаг Баянтээгийн нүүрсний уурхай зэрэг томоохон үйлдвэрлэл үйлчилгээний салбарууд байрладаг. Сумын нутаг дэвсгэрээр баруун чиглэлийн хэвтээ тэнлэгийн авто зам дайран өнгөрдөг, нийслэл Улаанбаатар хот, аймгийн төв Арвайхээр сум, Баянхонгор аймгийн төвтэй хатуу хучилттай замаар холбогдох нөхцөл бүрдсэн, сумын төв болон Баянтээг багийн төв эрчим хүчний төвлөрсөн системд холбогдсон, үүрэн телефоны сүлжээнүүдэд холбогдсон зэрэг таатай нөхцөлүүд нь хүн амын суурьшил, тогтвортой байдалд эерэгээр нөлөөлж байна. Сумын хүн амын 59.7 хувь нь залуу болон дунд насныхан, 33.9 хувь нь хүүхэд, 6.4 хувь нь хөгшид байна.

Зураг 2. Өвөрхангай аймгийн сумдын байршил

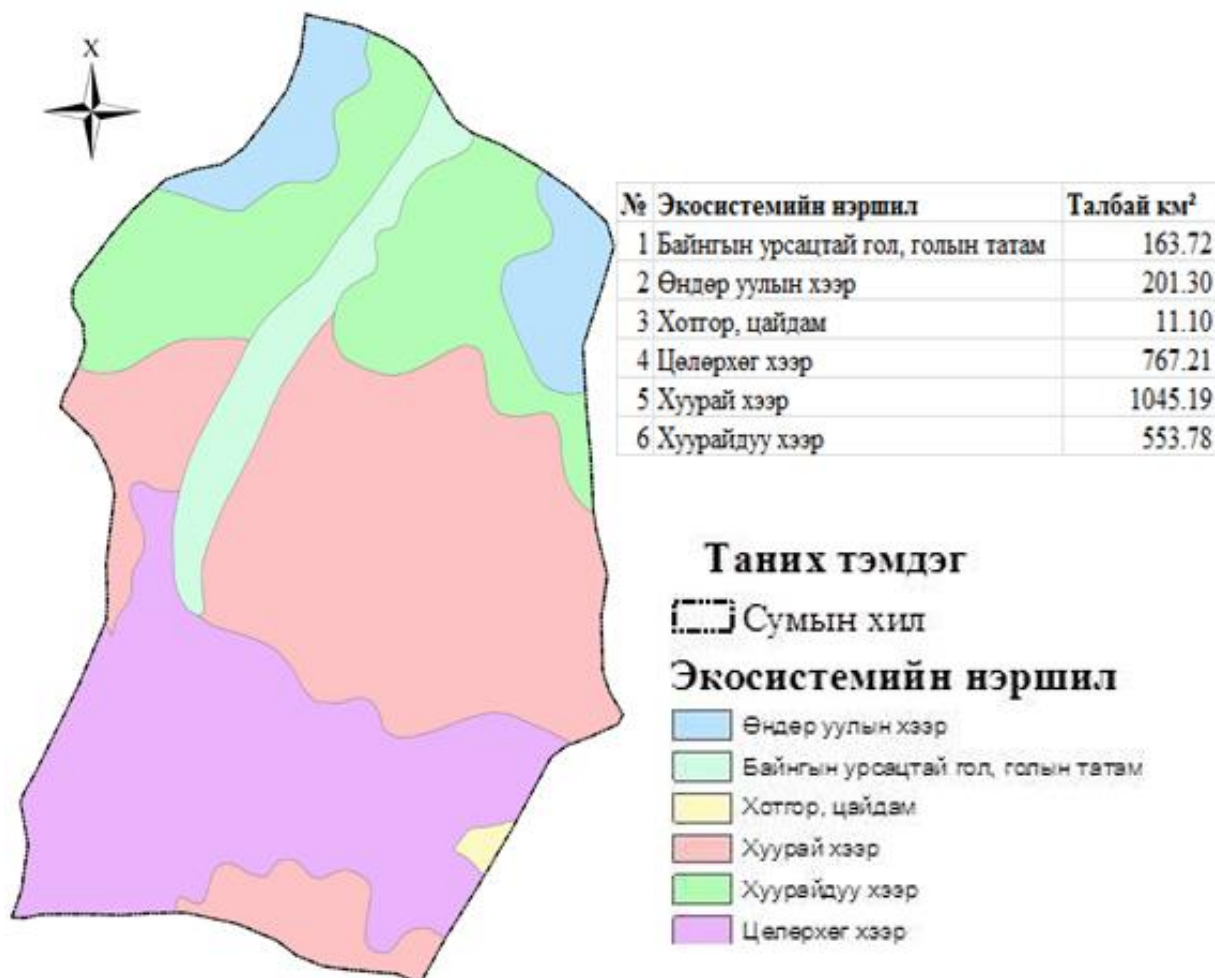

Газарзүйн онцлог: Далайн түвшинээс дээш 1675-2988 м өндөрт өргөгдсөн. Физик газарзүйн хувьд Хангай-Хэнтийн уулархаг их мужын Хангайн мужын Хангайн өмнөд бэгэлцэг гэсэн тойрогт оршдог. Сумын нутаг дэвсгэр нь уул, гүвээ толгод бүхий тал хээр буюу мал аж ахуй болон газар тариалан эрхлэхэд тохиромжтой (Зураг 3).

Цаг уурын нөхцөл: Хуурайдуу сэрүүн зунтай, хахир өвөлтэй 1 дүгээр сарын дундаж температур – 22.3°C, 7 дугаар сарын дундаж температур +19.6°C, жилийн дундаж салхины хурд 3.0-3.6 м/с, жилийн хур тундасны нийлбэр 122-224 мм байдаг.

Мал сүрэг: Нийт малд эзлэх хувийг малын төрлөөр авч үзвэл: тэмээ 0.03 хувь, адуу 3.9 хувь, үхэр 3.2 хувь, хонь 34.1 хувь, ямаа 58.7 хувьтай байна. Сумын хэмжээгээр нийт 167.8 мянган мал тоологдсоноос цэвэр үүлдэр, эрлийз, нутгийн шилмэл омгийн 70.4 мянган толгой мал тоологдсон нь нийт малын 41.9 хувь байна. Нийт 586 малчин өрх, 225 малтай өрх байгаа нь сумын нийт өрхийн 80.5 хувийг эзэлж байна.

Зураг 3. Нарийнтээл сумын экосистем

1.2. Арга зүй, хэрэглэхүүн

Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сумын нутагт байрлах “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалт хийх хээрийн судалгааг нийт нутгийн 76%-ийг хамруулан нөхөрлөлийн гишүүд, нутгийн иргэд оролцсон хээрийн судалгааны ажлыг 2014 оны 04-р сарын 19-21, 06-р сарын 13-15-ны хооронд 2 удаагын давталттай хээрийн хайгуул судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

Бэлтгэл ажлын хүрээнд: Агнуур зохион байгуулалтын бэлтгэл ажлын хүрээнд агнуур зохион байгуулалт хийх газрын байгаль цаг уурын онцлогтой холбогдолтой мэдээлэл цуглуулан, аймгийн ерөнхий агнуур зохион байгуулалтын ажлын тайлантай танилцсан. Агнуурын бүс нутгийн хил, хэмжээ, судалгаанд хэрэглэх арга зүйг боловсруулан, түүний дагуу ажиглалт, судалгааг хийж, ArcGIS 9.3 программыг ашигласан болно. Өзөрийн судалгааны үед мөрдөх заавар, аргачлал, маягт болон судалгаанд ашиглагдах 1:200.000 масштаб бүхий газрын зурагт цэгэн судалгаа хийх газрын координат болон агнуурын бүс нутгийн хилийг давхцуулан хэвлэж, ажлын зураг бэлтгэсэн.

Хээрийн судалгааны ажлын хүрээнд: Нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааг ШУА-ийн Биологийн хүрээлэнгийн эрдмийн зөвлөлөөр хэлэлцэн баталсан “Монгол орны хөхтөн амьтдын экологи биологийн судалгааны нэгдсэн арга зүй”, “Монгол орны уулыг туруутан амьтдын нөөцийг тогтоох арга зүй”-д дурдагдсан зурвас замлалын болон цэгэн ажиглалтын судалгаа хийх аргачлалын дагуу гүйцэтгэлээ.

- a) Газарзүйн мэдээллийн ArcGIS, ArcView, Google Earth зэрэг программуудыг ашиглан зураглал үйлдэв.
- b) Аргаль хонины сүргийн бүтцийг тогтоохдоо нас хүйсийг бие гүйцсэнэр, эм, төлөг, хурга гэж ангилан тогтоов.
- c) Аргаль хонины нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоохдоо нэгж хомьд ноогдох төлөгний харьцаагаар тогтоов.
- d) Угалзын трофейн агнуурын нөөцийг тогтоохдоо биологийн нийт нөөц, нийт угалзад 8-аас дээш насны (4-р ангиллын угалз) трофейн шалгуурт нийцэх бодгалийн эзлэх хувь, нөхөн үржлийн чадавхи, хүйсний харьцаа, хүний дам ба шууд нөлөө зэргийг харгалзан тогтоов.

Судалгааны арга зүйг тухайн амьтныхаа зан төрх, экологи, биологийн онцлогтой уялдуулан сонгон авсан бөгөөд сорилын талбайд ажиглалт, судалгаа хийх цэг, замлал нь тухайн амьтны амьдрах орчныг бүрэн хамарсан байхад анхаарч байв.

Хээрийн хайгуул судалгааны явцад агнуурын бүс нутагт бүртгэгдсэн аргаль хонины биологийн болон агнуурын нөөц, нөхөн үржлийн байдал, нас хүйсний бүтэц, тархац, байршил нутаг зэрэг мэдээллийг урьдчилан бэлтгэсэн хүснэгтэнд тэмдэглэн авч байв.

Хэдийгээр судалгааны арга зүйн хүснэгтүүд тухайн арга зүйн онцлогоос хамааран ялгаатай боловч доор дурдсан мэдээллийг цуглуулсан байхад анхаарав. Үүнд:

- Ажиглагчаас амьтан хүртэлх зай (w), өнцөг (π), ажиглалт хийсэн хугацаа (t)
- Зурвас замлалын арга хэрэглэж байгаа үед эхлэл ба төгсгөлийн цэг
- Тухайн зүйл амьтны сүргийн бүтцийг нас хүйсээр ялган тэмдэглэсэн байх
- Амьтны амьдрах орчны мэдээллийн хүснэгтийг аль болох үнэн зөв бөглөсөн байх

Агнуурын бүс нутагт байрлах уул уурхай, дэд бүтэц, айл өрх, мал зэрэг агнуурын санд нөлөөлж байгаа хүчин зүйлийн нөлөөллийн хүчийг тодорхойлох мэдээлэл цуглуулсанаас гадна орон нутгийн мэргэжилтэн, байгаль хамгаалагч, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч болон иргэдээс ан амьтны байршил, нөөцөд нөлөөлөх хүчин зүйл, шилжилт хөдөлгөөн, ашиглалтын талаар аман судалгаа авч байв.

Аргаль хонины тархац, байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоох: Аргаль хонины тархац байршил, эзэмшил нутгийн талбайг тогтоохдоо газар зүйн мэдээллийн системийн ArcView 3.2, ArcGIS 9.3 зэрэгпрограмм, түүний Spatial Analyst, Home range, Hawth's Analysis Tools зэрэг өргөтгөлүүдийг ашиглан, “хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн арга” ба “kernel” гэх мэт аргаар тогтоов.

Боловсруулалт хийсэн байдал: Судалгааны талбайг газрын зургийн ArcGIS 9.3, болон өмнөх судлаачдын хийсэн судалгааны хэрэглэхүүнтэй харьцуулан тогтоож, эх хэрэглэхүүнтэй харьцуулан тогтоож, эх хэрэглэхүүнийг компьютерийн Excel, ArcView 3.2, ArcGIS 9.3 программ ашиглан боловсруулав. Хээрийн судалгааны үеэр хийсэн бүх ажиглалтын цэгүүдийг ArcGIS (ESRI, Inc.) ашиглан газрын зурагт буулгаж ажигласан нийт талбайг ArcGIS 9.3, Kernel Home range өргөтгөл болон уламжлалт арга зүйн дагуу амьтан харагдах магадлал хамгийн их байх (цэгэн ажиглалтын хувьд ажиглагчаас амьтан хүртэлх зайг ашиглан $S=2R^2*\pi$ томъёогоор) зурвасын өргөнийг замлалын нийт уртаар

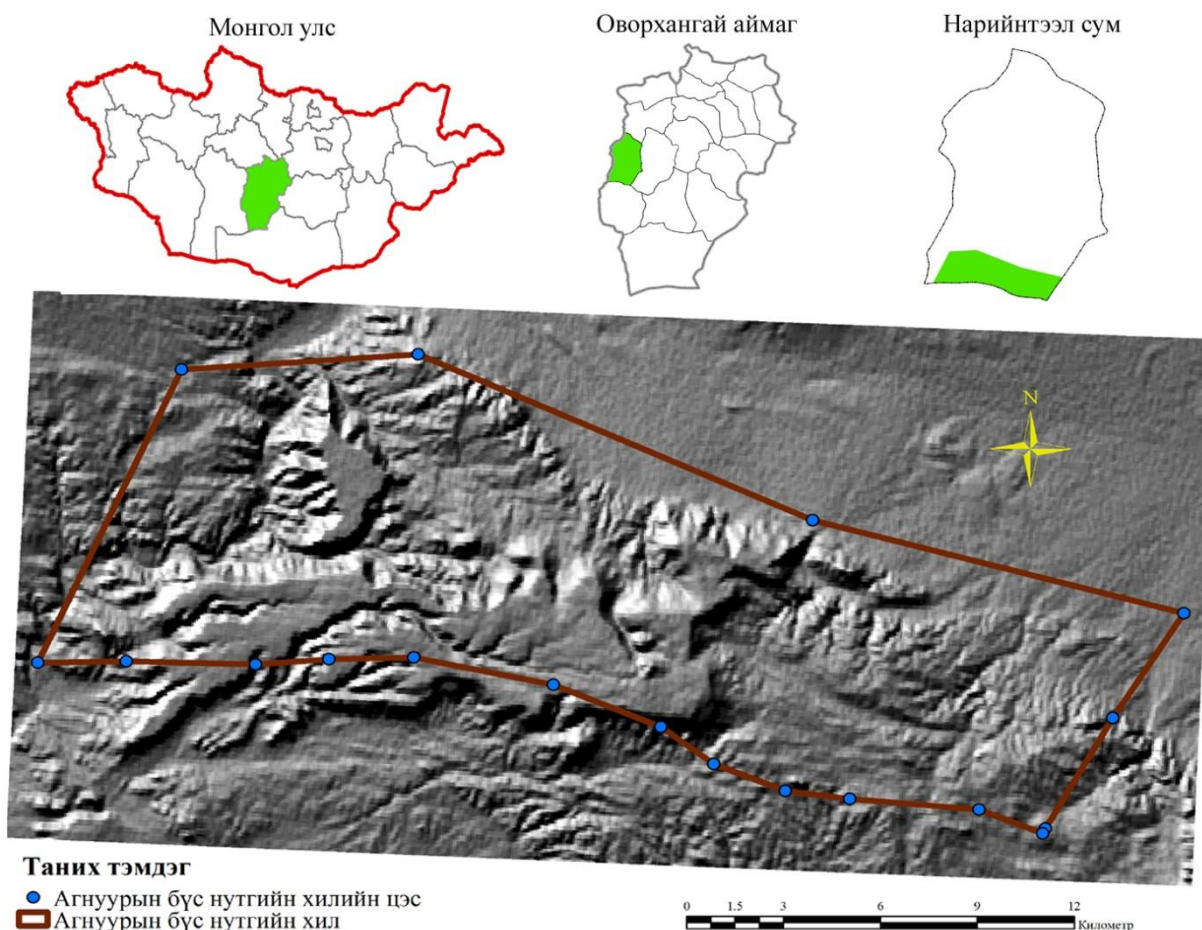
үржүүлэн судалгаанд хамрагдсан талбайн хэмжээг гаргав. Эцэст нь бодгалийн хувьд ажиглагчаас амьтан хүртэлх зайн хэмжигдхүүний 0 зайнаас эхлэн тархах перпиндикуляр зайн тархалт $f(0)$, амьтан харагдах магадлал (n/L) , сүргийн хэмжээ $E(s)$, зэргийг ашиглан 1-р томъёогоор бодож нягтшил (D) тооцоолж гаргалаа. Тоологдсон амьтдын нягтшил D -г судалганы талбайд үржүүлж нийт тоо толгой (N) -г олов.

Энэхүү тайлангийн хэрэглэхүүн нь хээрийн хайгуул судалгаагаар амьтан тоолсон бүртгэл, ажиглсан баримт, орон нутгийн иргэд, байгаль хамгаалагчид, захиргааны хүмүүсээс авсан анкетийн судалгаа, амьтны тархац байршил, бусад холбогдох мэдээллийг тэмдэглэсэн судалгаанд хамрагдсан нутгийн 1:200.000 масштабтай байр зүйн зураг байлаа.

1.3. Агнуурын бүс нутгийн товч танилцуулга

Нарийнтээл сумын Баянтээг багын “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутаг нь Буга Хайрхан, Ихэр Улаан, Хүнхэр, Яргайт, Хулстай, Хавцгайн худаг, Шахлаг, Гоцын Гурван Салаа гэсэн нэр бүхий газруудыг хамарсан нийт 287.55 км² талбай нутагт агнуурын амьтдын нөөцийг хамгаалаж, өсгөн үржүүлсэний үндсэн дээр урт хугацааны тогтвортой, зүй зохистой ашиглалтыг бий болгох зорилгоор “Тахилгат Мандаа Өшгөг” ЗГБХ нөхөрлөл менежментийг хариуцан ажиллаж байна (Зураг 4).

Зураг 4. “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн байршил

Тус агнуурын бүс нутаг нь Баянтээг багын төвөөс 20 орчим километрт орших бөгөөд Монгол орны физик газарзүй мужлалын хувьд судалгаанд хамрагдсан нутаг нь Хангайн мужын Хангайн өмнөд бэгэлцэг гэсэн тойрогт хамаардаг байна (Монгол орны үндэсний атлас, 2009; Монгол орны физик газарзүй, 1969).

II. АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ, ЭКОЛОГИ, БИОЛОГИ, “ТАХИЛГАТ МАНДАА-ӨШГӨГ” АГНУУРЫН БҮС НУТАГТ ХИЙСЭН СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ҮР ДҮН

Аргаль хонины ангилал: Аргаль хонь Туруутны баг (*Artiodactyla* Owen, 1848), тугалмайтны овог (*Bovidae* Gray, 1821), хонины төрлийн (*Ovis* Linnaeus, 1758) ховор туруутан.

Тархац: Төв Азид: Афганистан, Балба, Бутан, БНХАУ, Казакстан, Киргизстан, Монгол, ОХУ, Пакистан, Тажикстан зэрэг нутагт аргаль хонь (Гептнер, Насимович, Банников 1954) тархсан.

Монгол оронд Монгол-Алтай, Говийн-Алтай нуруу тэдгээрийн салбар уулс, Хангай гол нуруу, баруун өмнөд бэл, захын намха уулс, Хан-Хөхий, Хөвсгөлийн Хордил сарьдаг, Өмнөговь, Дорноговийн уулсаар голлон тархснаас гадна Дундговь аймгийн ихэнх нутагт, Төв аймгийн Өнжүүл, Иххайрхан, Аргалант, Нагалхаан уул, Хэнтий Хэрлэнбаянулаан, Сүхбаатарын Түмэнцогт уул аргаль хоньтой (Банников 1954, Дуламцэрэн 1970, Соколов, Орлов 1980, Цэвэгмид 1988).

Статус: Аргаль хонь (*Ovis ammon* Linnaeus, 1758) нь Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагын хэвлэл (1987, 1997) болон ОХУ, Дундад Азийн улс орнуудын улаан номонд, “Зэрлэг амьтан ургамлын ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц” (CITES) -ийн II хавсралтад (1996) тус тус орсон, манай оронд төдийгүй дэлхийд ховордсон зүйл.

Аргаль хонь нь Монгол орны хөхтний улаан дансанд дэлхийн хэмжээнд эмзэг, А2сde (популяцийн бууралтын шалтгааныг тогтоох, популяцийн тоо толгойн бууралт нь 30%-иас их, үржлийн насны бодгалийн тоо 10000-аас бага), бүс нутгийн хэмжээнд устаж болзошгүй, А2асde ба А3сde (популяцийн тоо толгойн бууралт 50%-иас их, тоо толгойн үргэлжлэн буурах хандлага нь 5 жилд 20%, байгальдаа устах магадлал 5 үе) гэж тэмдэглэгдсэн байна.

Өвөрхангай аймгийн аргаль хонины байршил

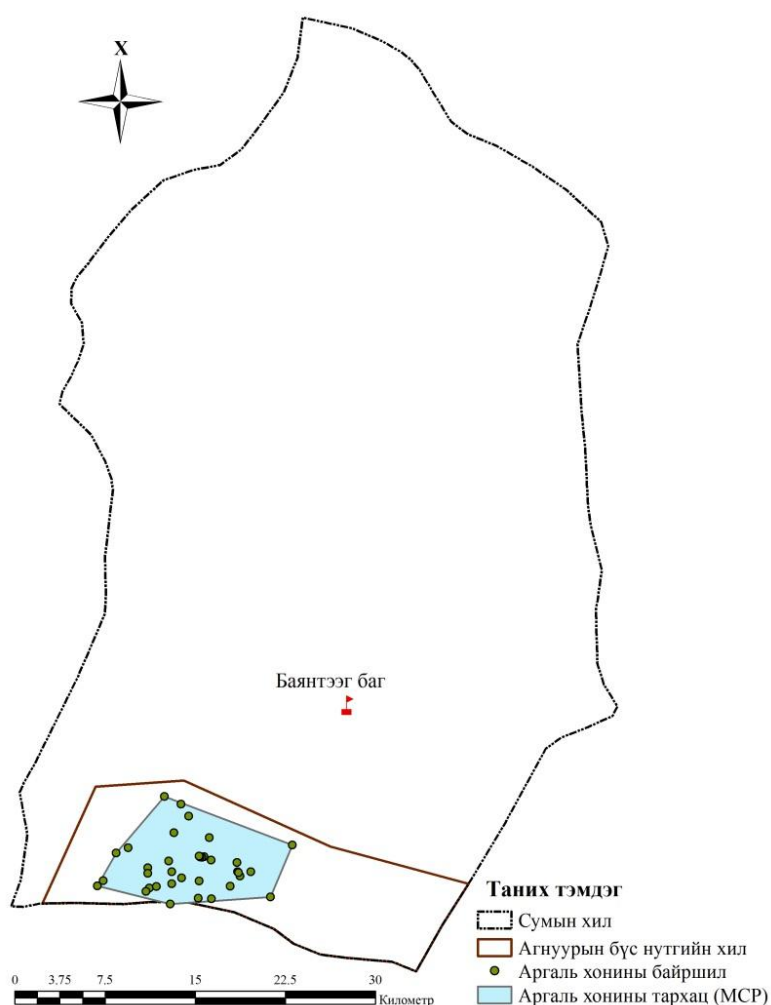
Өвөрхангай аймгийн Өшгөгийн нуруу, Зүүн хайрхан уул, Шаа хайрхан, Өөш хайрхан уул, Их хар уул, Арц Богд, Бага Богд зэрэг уул нуруунд аргаль хонь байршдаг байна.

2.1. “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины (*Ovis ammon*) тархац, байршил, тоо толгой, сүргийн бүтэц

А. Аргаль хонины тархац, эзэмшил нутаг

Тархац нутгийг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тогтооход “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн 32%-д нь буюу 93 км² талбайд аргаль хонь тархаж байна (Зураг 5). Энэ нь тухайн агнуурын бүс нутагт хаврын улиралд тархсан аргаль хонины байршил нутгийг илэрхийлнэ.

Зураг 5. Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины байршлыг МСР буюу хамгийн бага гүдгэрт олон өнцөгтийн аргаар тооцоолсон байдал

Мөн тус агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины эзэмшил нутгийг ArcGIS программын Home Range өргөтгөлийн Kernel аргын 95, 75, 50%-ийн магадлалаар тооцон үзэхэд 132,3 км², 69,3 км², 34,3 км² нутагт тус тус тархаж байна (Зураг 6).

Зураг 6. Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины байршлыг
Kernel буюу эзэмшил нутгийг тооцоолсон байдал

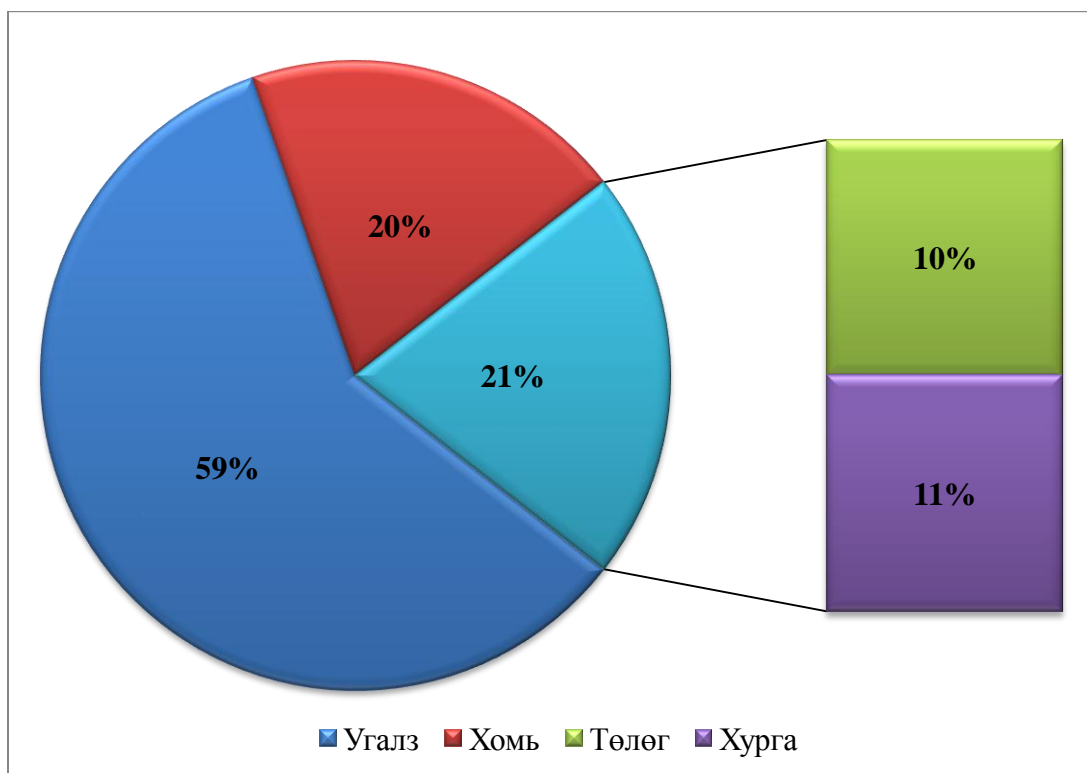

В. Аргаль хонины тоо толгой, сүргийн бүтэц, нөөц, нягтшил

Нарийнтээл сумын Баянтээг багын нутагт байрлах “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт хийсэн хээрийн хайгуул судалгаагаар 220 км² сорилын талбайд нийт 24 сүргийн 218 бодгаль үзэж тэмдэглэн, нас, хүйсээр нь тодорхойлсон байна. Нийт 24 сүрэг дахь бодгалийн дундаж 9 байгаа бөгөөд 2-25 хүртэл тоогоор сүрэглэсэн байсан. Сүргийн бүтэцийн харьцааг үзвэл 129 буюу 59,2% нь угалз, 43 буюу 19,7% нь хомь, 23 буюу 10,6% нь төлөг, 23 буюу 10,6% нь хурга байна (График 1). Хээрийн хайгуул судалгааны ажлыг тус агнуурын бүс нутгийн нийт талбайн 76%-д хийж гүйцэтгэсэн байна.

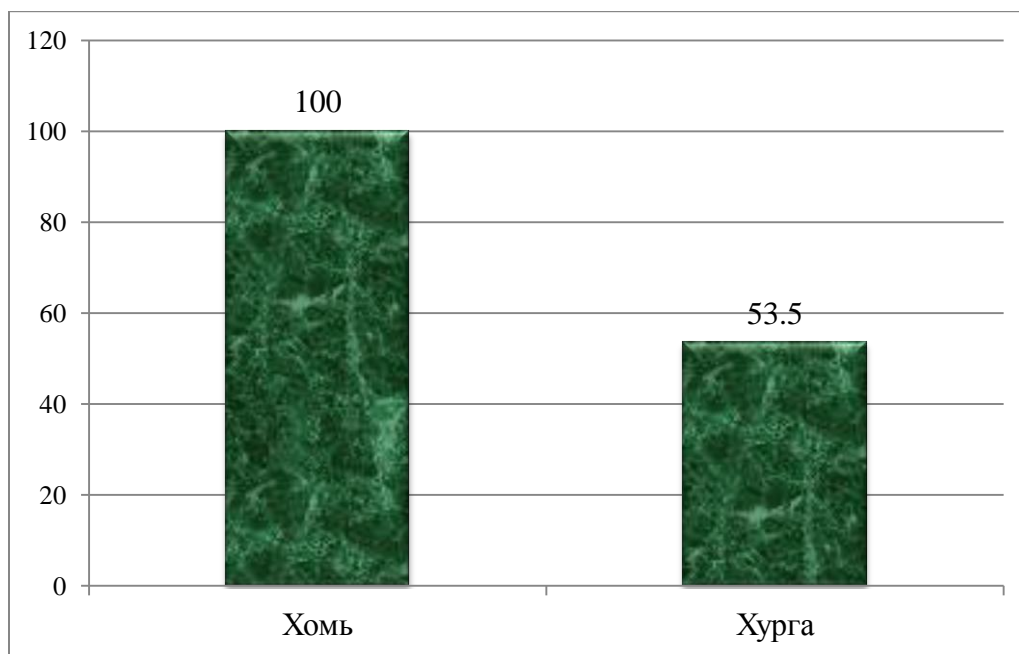

График 1. Агнуурын бүс нутаг дахь аргаль хонины сүргийн бүтэц

Аргаль хонины сүргийн нөхөн үржихүйг хангагч биологийн хүчин зүйл болсон үржлийн угалз:хомийн харьцаа 1:0,3 буюу 1 угалзанд 0,3 хомь ноогдож байгаа нь тус агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины сүргийн бүтцийн харьцаа хэвийн бус байгааг илтгэж байгаа бөгөөд энэ нь хээрийн хайгуул судалгаа зөвхөн угалзын байршил нутагт хийгдсэн байх магадлалтай байна. Түүнчлэн сүргийн насны бүтцийг залуужуулан, жил бүр сүргийг нөхөн төлжүүлэх гол эх сурвалж болсон хомь:хурганы харьцаа 1,9:1 буюу 100 эхэд ноогдох байдлаар 53,5%-тай байгаа нь популяцийн төллөлтийн үзүүлэлт өндөр байгааг харуулж байна (График 2).

График 2. Хомь, хурганы харьцаа

Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг 100 эхэд ноогдох тухайн жилийн төл амьтны тооны харьцаагаар илэрхийлж ирсэн байдаг. Гэвч төл амьтан нь бие дааж өсөх хүртлээ буюу 1 нас хүртлээ ихээхэн энддэг. Ялангуяа аргалийн хурганы 50-70 хувь нь энддэг дүн байдаг. Иймд эх хурганы харьцаагаар популяцийн нөхөн үржлийн чадавхийг тогтоох нь учир дутагдалтай. Харин эх, төлөгний буюу бие даах чадвартай, хамгийн бага насын бодгаль буюу төлөгний харьцаагаар тогтоох нь зүйтэй байдаг.

Тус агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины сүргийн нөхөн төлжлийн үзүүлэлтийг тодорхойлогч хомь:төлөгний харьцаа 1,9:1 буюу нөхөн төлжлийн үзүүлэлт нь 100 эхэд ноогдох байдлаар 53,5%-тай байгаа нь харьцангуй өндөр үзүүлэл бөгөөд агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины сүргийн **нөхөн үржлийн чадавхи** маш сайн байгааг илтгэж байна. Агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины нөөцийг судалгаагаар тогтоогдсон аргаль хонины тоо толгойн байдлаас тооцоолон үзвэл **“Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн хэмжээнд 285 ± 14 аргаль хонины нөөцтэй байх боломжтой байна.**

С. “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутаг дахь угалзын тоо толгой буюу агнуурын нөөц

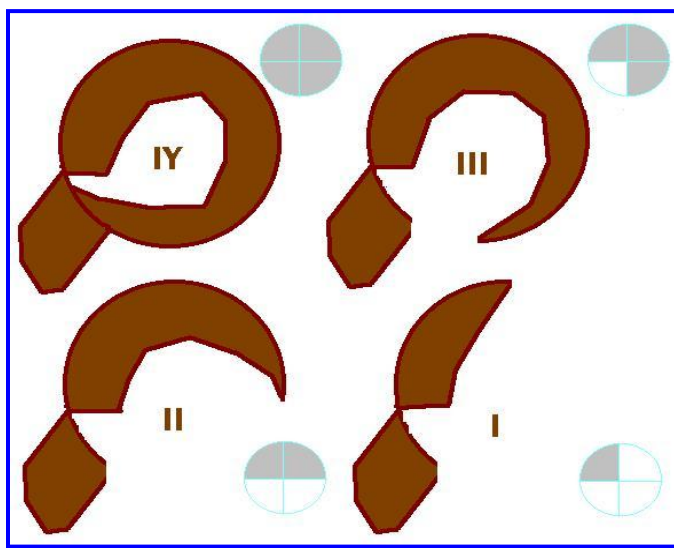
Угалзын тоо толгой буюу “Агнуурын нөөц” гэж хэвийн өсөлт, үржилтийг нь алдагдуулахгүй агнах, барих боломжтой агнуурын амьтны тоо, хэмжээ болохыг шинэчлэн найруулсан “Амьтны тухай” хуулинд томьёолсон байдаг.

Агнуурын нөөц нь амьтны зүйл бүрд ашиглалтын зорилгоосоо шалтгаалан өөр өөр аргачлалаар үнэлэгддэг. Тухайлбал махыг нь хэрэглэхээр туруутан амьтдыг, арьс, үсийг нь хэрэглэхээр мэрэгчид, махчдыг агнах бол хүйсийг харгалзах шаардлага гардаггүй. Иймд тухайн популяцийн нөхөн үржих боломжийг нь үндэслэн, хүйсний харьцааг харгалзаад бие гүйцсэн амьтдын тодорхой хувийг агнаж болно. Тухайлбал тарвага, зээр гэх мэт. Харин эд эрхтнийг нь онцгойлон сонгож хэрэглэх бол хүйсний сонголт хийх шаардлагатай болдог. Угалз нь агнуурын ийм хэлбэрт хамрагддаг байна.

Угалзын трофейн агнуурт зөвхөн “4-р ангилалд хамрагдах угалз” байх гэсэн хатуу болзол байдаг. Угалзын эвэр насан турш ургаж байдаг тул хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байх боломжтой. Гэвч бодгалийн онцлог, байгалийн бүс бүслүүр, цаг агаарын байдал, эрүүл мэндийн нөхцөл, эврэндээ гэмтэл авч хугалсан эсэх гэх мэт олон шалтгаанаар хамгийн хөгшин нь хамгийн том эвэртэй байж чаддаггүй.

Угалзыг эврийн ургалтын байдлаар нь насны 4 ангилал болгон ялгадаг. Үүнд эврийн ургалтыг харгалзах бөгөөд, тойргийн $1/4$, $2/4$, $3/4$, $4/4$ гэх маягаар ангилдаг (Схем 1).

Схем 1. Угалзын насны ангиллын зарчим

Угалз: Аргалийн эрийг угалз гэж нэрлэх ба насыг дараахи байдлаар ангилна.

I ангиллын угалз - Эдгээр угалз нь 26-36 сартай. Насанд хүрсэн хомиос эврээрээ том, биеийн хэмжээ нь илүү. Эврийн $\frac{1}{4}$ ургаж гүйцсэн байна. Энэ насны угалзыг **сэрвээт буюу цэнхэр** угалз гэнэ.

II ангиллын угалз – 3-6 насны угалз багтах ба хангалттай том эвэртэй, эврийн $\frac{2}{4}$ ургасан байна. Эврийн үзүүр бүтэн эвдрээгүй байна. Хөгшин угалзаас биеийн өндөр илүү сайхан харагдана. Энэ насны угалзыг **шар угалз** гэнэ.

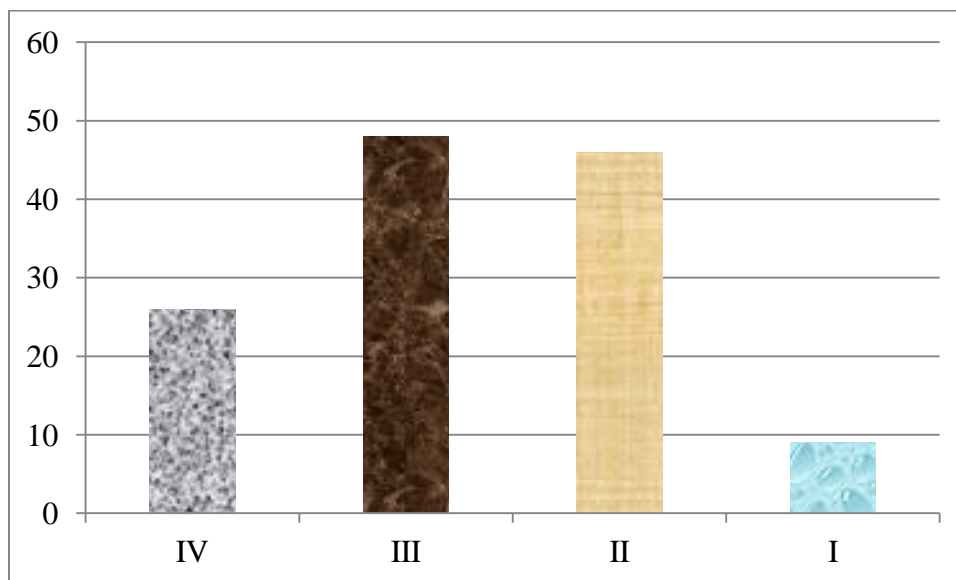
III ангиллын угалз – 5,5-8 насны угалз орох ба эврийн үзүүр бараг эвдрээгүй боловч хагралтын эхний шинж тэмдэг үзэгдэнэ. Эврийн $\frac{3}{4}$ гарсан байна. Үржилд их хүчтэй оролцож том сүрэг хураана. Энэ насны угалзыг **атгар хар угалз** гэнэ.

IV ангиллын угалз – 8 наснаас дээш угалз багтана. Эвэр бүтэн гарсан нүдний түвшинд үзүүр нь гарч гадагш мушгирч тойрог болсон байна. Эврийн үзүүр эхээр эмтэрч, сэмэрсэн байна. 13-аас дээш насны угалз гэдэс, нуруу нь унжиж, хотойсон байна. Энэ ангилалд багтах угалзыг **цагаан тохомт** буюу **шаазгай алаг угалз** хэмээн нэрлэнэ.

Гэвч IV ангиллын угалз бүр олзворын анчны сонирхолд тэр бүр нийцэж хэрэгцээг хангаад байж чаддаггүй тул шалгуур нь маш өндөр байдаг байна.

Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сумын Баянтээг багын нутагт байрлах “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт хийсэн судалгаагаар нийт ажиглагдсан аргаль хонины 59,2% нь угалз байсан. Тус агнуурын бүс нутагт 14 сүрэгт хамаарах 129 угалз тэмдэглэгдсэнээс дээрх насны ангиллаар ялган үзвэл IV ангиллын угалз 26 буюу 20,2%, III ангиллын угалз 48 буюу 37,2%, II ангиллын угалз 46 буюу 35,7%, I ангиллын угалз 9 буюу 7,0%-ийг тус тус эзлэж байна (График 3). Өөрөөр хэлбэл тус агнуурын бүс нутагт 4-р ангиллын буюу агнуурын шаардлага хангасан 26 угалз байна.

График 3. “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт
тэмдэглэгдсэн угалзын насны ангилал

Харин анчдын сонирхолд нийцэхүйц 45-аас дээш инчтэй байж болохуйц угалз харьцангуй цөөхөн байсан.

Угалзын агнуурын нөөцийн ашиглалтад “популяцийн нөхөн үржлийн чадавхи” гэдэг ойлголтоос гадна “агнуурын нөөцийн нөхөн үржлийн чадавх”-ийг зайлшгүй харгалзах хэрэгтэй болдог. Популяцийн нөхөн үржлийн чадавхид төлөгний 100 эхэд ноогдох харьцаа гол үзүүлэлт бодлог бол “угалзын агнуурын нөөцийн нөхөн үржлийн чадавхи”-д доод насны угалзын харьцаа гол үзүүлэлт болдог байна.

Угалзын насны ангиллаас гадна насыг нь мөн тодорхойлох шаардлагатай байдаг. Судалгаагаар тэмдэглэсэн IV ангиллын угалз дотор “цагаан тохомт” буюу 13-аас дээш насны трофейн агнуурын шаардлага хангасан **6-8** угалз байв. Хойтон жил 8-12 орчим угалз энэ насанд орж болохоор байгаагаас тухайн амьтдын нас хүйсний бүтцийг алдагдуулалгүйгээр агнуурын энэ нөөцийн 50 хувийг агнуулах боломжтой.

III. АРГАЛЬ ХОНИНЫ ТАРХАЦ, БАЙРШИЛ, ТОО ТОЛГОЙ НӨӨЦӨД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

3.1. Байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөлөл

Өвчин эмгэг: Популяцийн тоо толгой ихсэх, багасах, эсвэл байгаль фаг уурын зохисгүй нөлөөлөл, идэш тэжээл, ус хомсдох, бусад амьтан, ялангуяа гэрийн малтай ус бэлчээрээр давхцах зэргээс шалтгаалан аливаа зэрлэг амьтад янз бүрийн өвчин эмгэг дэлгэрдэг. Гэвч тус агнуурын бүс нутагт тархан байршиж буй аргаль хонины тоо толгойд сөргөөр нөлөөлсөн өвчин эмгэг бүртгэгдээгүй боловч агнуурын голлох хөхтөн амьтдын өвчин эмгэг, тэдгээрийн популяцид үзүүлж байгаа нөлөөллийг бодитойгоор тогтоох шаардлагатай байна.

Дайсан амьтад: Туруутан амьтдын популяцид хамгийн их нөлөө үзүүлдэг, хөнөөл ихтэй дайсан бол саарал чоно бөгөөд аргаль хонины нялх төлөөс нь бие гүйцсэнийг хүртэл нас хүйс ялгалгүй барьж иддэг байна. Тухайн агнуурын бүс нутагт саарал чоно тархан байрших экологийн нөхцөл хангалттай болох нь ажиглагдсан. Аргаль хонины нялх төлийг мах идэшт саарал чоно (*Canis lupus*), гэрийн нохой (*C. familiaris*)-ны аль нь болохыг сайн мэдээгүй барьж идсэн тохиолдол гарж байсан байна.

Нутаг дэвсгэр, идэш тэжээлийн өрсөлдөгч: Судалгаа хийсэн газарт айл болон малын нягтшил харицангуй бага айл өрхийн улирлаар нутаг сэлгэн нүүх зүй тогтолтой уялдан аргаль хонь болон бусад зэрлэг амьтад байршил нутгаа өөрчилдөг байна. Агнуурын бүс нутаг дахь малын тоо толгой сүүлийн жилүүдэд харьцангуй тогтвордóё байгаа нь тухайн нутагт тархан байрших аргаль хонины тоо толгой, байршил, шилжилт хөдөлгөөн тодорхой хэмжээгээр тогтворжиж байгаа гэж мэдээлж байсан.

Байгаль цаг уурын хүчин зүйл: Зэрлэг амьтдын тоо толгойн динамикт сөргөөр нөлөөлдөг үндсэн хүчин зүйлүүдийн нэг цаг уурын зохисгүй үзэгдэл болно. Ган, зудад нэрвэгдэж олноор үхэж хорогддог болохыг олон эрдэмтэд нотолсон байдаг. Сүүлийн жилүүдэд болж буй байгаль цаг уурын зохисгүй үзэгдлийн улмаас зэрлэг амьтад бэлчээргүйдэн, тогтвортой байршил нутаг алдагдан хээл хаях, нялх залуу бодгалууд олноороо үхэж хорогдож байгааг нэгтгэн дүгнэсэн тоо баримт байхгүй байна.

3.2. Хүний үйл ажиллагааны нөлөөлөл

Ан агнуур: Сүүлийн үеэ олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр ан амьтны гаралтай түүхий эд, ялангуяа хүдрийн заар, баатгайн доньд, бугын чив, согооны сүүл, саарал чоно зэргийг өндөр үнээр авга гэсэн явуулж байгаа нь эдгээр хөхтөн амьтдын тоо толгой, нөөцийг ховордуулах үндсэн шалтгаа болж байна.

Хууль бус ан их байгаа явдал нь зэрлэг амьтдын популяцид маш ноцтой хохирол учруулдаг. Хулгайн анчид голдуу эр хүйсийн амьтдыг агнахыг эрмэлздэг бөгөөд зөвхөн эр амьтан төдийгүй популяцийн нөхөн үржлийг гол тэтгэгч болох эм, төл зэргийг агнах явдал ихэссэн. Хэдийгээр тус агнуурын бүс нутагт хууль бусаар ан агнуур хийсэн тохиолдол мэдэгдээгүй ч, нутгийн иргэд намар, өвлийн улиралд ан гөрөө гэж хүмүүс их явдаг гэж ярьж байсан.

V. АГНУУРЫН ХӨХТӨН АМЬТДЫГ ХАМГААЛАХ, ЗОХИСТОЙ АШИГЛАХ МЕНЕЖМЕНТИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

Агнуурын ан амьтан: Арьс, мах, эвэр толгой, заар болон бусад олзворын зүйлсийг ашиглах боломжтой, эртнээс агнаж заншсан буюу одоо агнаж буй, цаашид тоо толгой, нөөцийг нь нэмэгдүүлэх замаар ашиглаж болох, тус улсын нутаг дэвсгэрт түр буюу байнга амьдардаг амьтдыг агнуурын ач холбогдолтой ан амьтан гэнэ. Агнуурын амьтдыг хамгаалах, зүй зохистой ашиглахтай холбогдсон харилцааг Амьтны тухай Монгол улсын хуулиар зохицуулж байна.

Амьтны аймгийг хамгаалах арга хэмжээ: Агнуурын голлох амьтдыг зүй зохистой ашиглах, тэдгээрийг хамгаалахын тулд аж ахуйн зохион байгуулалт, судалгаа шинжилгээ, сургалт, сурталчилгаа, хяналт шалгалтын олон талт арга хэмжээг авч явуулна.

Эдгээр арга хэмжээг доорхи үндсэн чиглэлээр ангилна. Үүнд:

- 1) Агнуурын голлох амьтад болох аргаль хонь, янгир ямаа, халиун бугын нөөцийг нэмэгдүүлэх, дээрх амьтдын тоо толгойг өсгөн нэмэгдүүлэх зорилгоор биотехникийн арга хэмжээ авах
- 2) Аргаль хонь, янгир ямаа, халиун бугын байршил нутгийг тогтворжуулах чиглэлээр орон нутгийн малчдын бүлэг нөхөрлөл, иргэд, сумын ЗДТГ-тай хамтран ажиллах
- 3) Үнэт ангийн санг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх талаар ухуулга сурталчилгааны ажлыг сайжруулан зохион байгуулах

Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонь, янгир ямаа зэрэг амьтдын нөөцийг өсгөн нэмэгдүүлж популяцийн бүтцийг сайжруулах зорилгоор биотехникийн арга хэмжээг тогтмол хэрэгжүүлж байх.

Биотехникийн арга хэмжээнд аж ахуйн ашигтай амьтдын тооллогыг тогтмол явуулж нөөцийг нь тодорхойлох, түүнийхээ үндсэн дээр агнаж ашиглах норм төлөвлөгөөг боловсруулах, амьтдын популяцийг цэвэршүүлэх зорилгоор агналт хийх, амьтад нэмэгдэл тэжээл тавьж өгөх, хужир мараа бий болгох, амьтдыг цаг агаарын хүнд нөхцлөөс хамгаалах, байгалийн ус задгайлах, хор хөнөөлтэй амьтдын тоо толгойг зохицуулан барьж байх, хууль бус ан хийгчдийн үйл ажиллагааг таслан зогсоох зэрэг асуудлууд хамрагдана.

Амьтны тооллогод агнуурын голлох хөхтөн амьтад хамрагдана. Тооллого судалгаа нь тэдгээрийн тархац, нөөцийг тодорхойлон агнаж, олборлох хэмжээг тогтоох, ховор, ховордож буй амьтдыг өсгөн үржүүлэх арга хэмжээг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болно.

Агнуурын бүс нутаг дахь аргаль хонь, янгир ямааны тооллогыг тодорхой давтамжтайгаар явуулах нь тэдний тоо толгойг жил бүр тогтмол хугацаанд хянан, өсөн нэмэгдэж байгаа, эсвэл хорогдож буй эсэхийг тодруулан цаашид тэдгээрийг хамгаалах, үр ашигтай ашиглах арга хэмжээний менежментийг нарийн боловсруулахад тулгуур мэдээлэл болно. Иймд агнуурын болон ховор амьтдын тооллогыг тогтмол явуулах нэгдмэл систем боловсруулан мөрдөх нь аль ч улс орны хувьд зайлшгүй шаардлагатай байдаг байна.

Аливаа зүйл амьтны хувьд тодорхой хэсэг хугацаанд идэш тэжээлийн нөөц хомсдож, хоол тэжээлийн хүрэлцээ муудах үед буюу ган, зудтай жилд өвс ногоо сөл шимгүй болох, цасанд дарагдаж идээшлэхэд хүндрэл үүсгэж туруутан амьтдыг сульдан доройтоход хүргэдэг. Ийм үед агнуурын чухал ач холбогдолтой туруутан амьтдад нэмэгдэл тэжээл тавьж өгөх нь ан амьтны байршилыг тогтмолжуулж, популяцын хэвийн өсөлтийг хангах гол хүчин зүйл болдог.

Манай орны нөхцөлд янгир ямаа, аргаль хонь зэрэг туруутан амьтдад цас их унасан жил 1-р сараас 3-р сар хүртэлх хугацаанд нэмэгдэл тэжээл шаардлагатай. Нэмэгдэл тэжээлд өвс, шимт тэжээл, шүүслэг тэжээл, дарш, навчит модлог тэжээл гэх мэт тэжээлүүд байж болдог байна. Мөн хужир мараа дутсанаас туруутан амьтны өсөлт бойжилт доройтох, эврийн ургалт саатах, хоол боловсруулах явц нь муудах зэрэг үзэгдэл гардаг байна. Агнуурын бүс нутгийн хэмжээнд 50 км² эдэлбэр нутагт хужир марааны цэг нэгээс доошгүй байхаар тооцоолон бий болгох нь зүйтэй.

Тус нутгийн агнуурын голлох амьтдын нөөцийг хамгаалах биотехникийн нэг арга нь хор хөнөөлтэй амьтдын тоо толгойг зохицуулах, хууль бус агналттай тэмцэл хийх явдал юм. чоно, шилүүс, нохой зээх болон бусад том, дунд зэргийн махчин амьтад ий туруутан амьтдын популяцид ихээхэн хор хөнөөл учруулах тул тэдгээрийн тоо толгой, хор хөнөөлийн талаар судалгааг хийсний үндсэн дээр тоо толгойг зохицуулан хөнөөлийг нь багасгах зорилгоор агналтыг зохион байгуулах боломжтой.

Агнуурын бүс нутагт тархсан аргаль хонины тоо толгой, тархац, байршил нутгийг хамгаалах хамгийн үр дүнтэй арга нь ухуулга, сурталчилгааны ажил байдаг. Агнуурын голлох амьтдыг зөв зохистой ашиглах хамгаалах, ховор амьтдыг өсгөн үржүүлэх талаар сургалт, семинар, лекц, яриа бэлтгэн аймаг, сум, багуудад тарааж бүх нийтийн хүртээл болгох, амьтны аймаг, ан агнуурын талаарх хууль тогтоомжийг нийтэд өргөн сурталчлах, ан амьтныг зөв авлах, ховор амьтдыг хамгаалах талаар зурагт хуудас хэвлэн тараах, зурагт самбар байгуулан сурталчлах, дээрхи асуудлуудаар радио телевизийн нэвтрүүлэг явуулах, амьтны аймагтай зүй бусаар харьцах, хууль бус ан хийх зэргийг сурвалжлан нэвтрүүлж олон нийтийн жигшил төрүүлэх зэрэг олон талт ажлуудыг зохион байгуулах боломжтой

ДҮГНЭЛТ

- Өвөрхангай аймгийн Нарийнтээл сумын Баянтээг багын “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгааг нийт 220 км² нутгийг хамруулан тухайн бүс нутгийн 76%-д хээрийн хайгуул судалгааг хийж гүйцэтгэв.
- “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт нийт 24 сүргийн 218 аргаль хонь үзэж тэмдэглэсэнээс 129 буюу 59,2% нь угалз, 43 буюу 19,7% нь хомь, 23 буюу 10,6% нь төлөг, 23 буюу 10,6% нь хурга гэсэн сүргийн бүтэцтэйгээр 2-25 хүртэл тоогоор сүрэглэсэн байна.
- “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт тэмдэглэгдсэн аргаль хонины 59,2% нь угалз байсан ба үүнээс IV ангиллын угалз 26 буюу 20,2%, III ангиллын угалз 48 буюу 37,2%, II ангиллын угалз 46 буюу 35,7%, I ангиллын угалз 9 буюу 7,0%-ийг тус тус эзлэж байна.
- “Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутагт нөхөн төлжлийн үзүүлэлт нь 100 эхэд ноогдох байдлаар 53,5%-тай байгаа нь харьцангуй өндөр үзүүлэл бөгөөд агнуурын бүс нутгийн аргаль хонины сүргийн **нөхөн үржлийн чадавхи** маш сайн байгааг илтгэж байна. Тус агнуурын бүс нутгийн хэмжээнд **285±14 аргаль хонины нөөцтэй** байх боломжтой байна.
- Тус агнуурын бүс нутагт агнуурын шаардлага хангасан **6-8** угалз байгаагаас тухайн амьтдын нас хүйсний бүтцийг алдагдуулалгүйгээр агнуурын энэ нөөцийн 50 хувийг Монгол улсын Амьтны тухай хууль, түүнтэй нийцэх хууль тогтоомжид заасан хугацаанд агнан ашиглах боломжтой.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

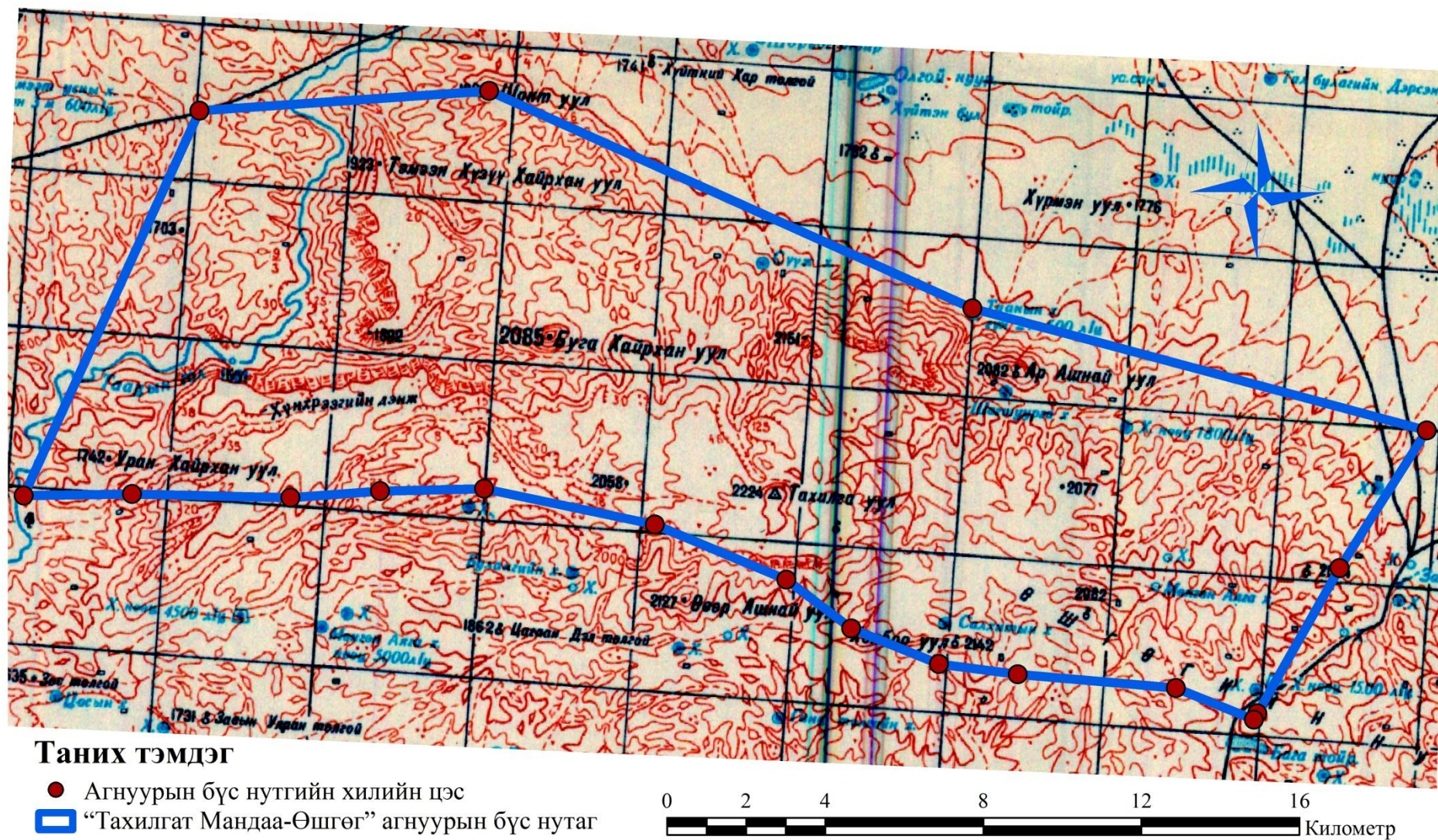
- Аргаль хонины байршил нутгийн онцлогийг харгалзан мониторинг судагааг нарийн төлөвлөн хэрэгжүүлэх
- Тус агнуурын бүс нутагт байрлах аргаль хонь болон бусад зүйлүүдийн амьдрах орчин, тоо толгой, тархац нутгийн нарийвчилсан судалгааг хийлгэх
- Агнуурын бүс нутаг дотор байршдаг айл өрхүүдээс нийгэм эдийн засгийн судалгааг авах

АШИГЛАСАН БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ

1. Амьтан асралт. Өшгөгийн нурууны агнуурын бүс нутаг, нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын бичмэл тайлан. Улаанбаатар, 2013.
2. Амьтны тухай хууль. "Төрийн мэдээлэл", 2012 он, №22
3. БНМАУ-ын Улаан ном, 1987, 1997, Улаанбаатар хот
4. Дуламцэрэн С., 2003. “Дэлэнтний ангилал зүй, ангилбарын монгол нэр томъёо”. /Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээ. ¹148/. ОА. 6. 43.
5. Монгол орны Хөхтөн амьтны Улаан данс., 2006 /ред. С.Дуламцэрэн болон бусад /
6. Монгол орны уулын туруутны нөөцийн үнэлгээний тайлан, Улаанбаатар, 2009.
7. Монгол улсын засгийн газрын 2013 оны 03-р сарын 16-ны өдрийн 93-р тогтоолын 1-р хавсралт. “Агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын ажиллах журам”.
8. Амгаланбаатар С., Дуламцэрэн С., Онон Ё., Лхагвасүрэн Б. Амгалан Л., 2002. Монгол орны аргаль хонины нөөцийн үнэлгээ, тархац, сүрэглэл, популяцийн бүтэц// Биологийн хүрээлэнгийн э/ш-ний бүтээл №23:47-54/
9. Төрөөс Экологийн талаар бхримтлах бодлого. 1997. УИХ-ын тогтоол (1997 оны 12-р сарын 26, №106)
10. CITES –ийн лавлах. 2001. УБ.,х.110 – 111.

“ТАХИЛГАТ МАНДАА-ӨШГӨГ” АГНУУРЫН БҮС НУТАГ

2014 он

“Тахилгат Мандаа-Өшгөг” агнуурын бүс нутгийн хилийн цэс

№	Өргөрөг	Уртраг	Тайлбар
1	45.57131	101.71156	Зүүн хойд үзүүрээс
2	45.53927	101.68522	
3	45.50544	101.66061	
4	45.50400	101.65957	
5	45.51041	101.63392	
6	45.51202	101.58261	
7	45.51362	101.55696	
8	45.52084	101.52810	
9	45.53126	101.50646	
10	45.54248	101.46317	
11	45.54889	101.40746	
12	45.54729	101.37380	
13	45.54488	101.34494	
14	45.54408	101.29364	
15	45.54253	101.25869	
16	45.63182	101.30973	
17	45.63933	101.40330	
18	45.59470	101.56285	